

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНО СПРАВЕДЛИВУ СИСТЕМУ ОБЧИСЛЕННЯ ШТРАФУ ЯК КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

Чебан О.М.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету*

Чебан О. М. До питання про соціально справедливу систему обчислення штрафу як кримінального покарання.

В статті аналізується питання про соціальну справедливу систему обчислення штрафу, як кримінального покарання, та обґрунтовується пропозиція про доцільність перегляду грошового еквіваленту, в якому обраховується штраф, оскільки в Україні реально назріла необхідність у критичному аналізі останнього.

Автором доведено, що чинний грошовий еквівалент, в якому обраховується штраф у санкціях статей Особливої частини КК України, не відповідає сучасним вимогам суспільства, вносить суттєвий дисбаланс щодо визначення розміру шкоди та міри відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення та абсолютно не враховує майновий (фінансово-економічний) стан винного. Пропонується взяти за основу для соціально справедливої системи обчислення штрафу середньомісячний дохід винного, який включатиме розмір заробітної плати, пенсії чи стипендії, грошові доходи від підприємницької або іншої законної діяльності, доходи у виді відсотків за банківськими вкладками, доходи від цінних паперів, земельної ділянки, нерухомого та іншого рухомого майна. Відтак, розмір штрафу за вчинене кримінальне правопорушення залежатиме від сукупного доходу винного, буде реальним та обґрунтованим з огляду на економічний (майновий) стан винного. І, що найголовніше, враховуючи різні статки та доходи осіб в Україні, штраф дійсно відповідатиме кримінально-правовому змісту принципу справедливості.

Визначено, що застосований для винної особи штраф одночасно має бути, з одного боку, відчутним, з іншого, – посилюючим та справедливим. Штраф швидше має справляти не репресивно-каральне, а превентивне значення в його загальному та спеціальному аспектах. Тому для визначення його такої попереджувальної ролі доцільно на нормативному рівні закріпити адекватну величину для його обчислення та розмір, співмірний як з фінансово-економічним становищем винної особи, так і з вчиненим нею протиправним діянням. Названою справедливою величиною має стати середньомісячний дохід винного, останній якраз набув свого широкого застосування в прогресивних зарубіжних країнах для обчислення штрафу як кримінального покарання.

Ключові слова: покарання, штраф, грошове стягнення, грошовий еквівалент, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, податкова соціальна пільга, середньомісячна заробітна плата.

Cheban O. M. On the socially fair system of calculation of fine as a criminal penalty.

The article analyzes the issue of socially fair system of calculating fines as a criminal penalty, and substantiates the proposal on the feasibility of revising the monetary equivalent in which the fine is calculated, as in Ukraine there is a real need for critical analysis of the latter/

The author proved that the current monetary equivalent, which calculates the fine in the sanctions of the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, does not meet modern society requirements, introduces a significant imbalance in determining the amount of damage and liability for a criminal offense and does not take into account property (financial and economic) the condition of the perpetrator. It is proposed to take as a basis for a socially just system of calculating the fine the average monthly income of the perpetrator. The average monthly income of the perpetrator should include the amount of wages, pensions or scholarships, cash income from business or other legal activities, income in the form of interest on bank deposits,

income from securities, land, real estate and other movable property. Therefore, the amount of the fine for the committed criminal offense will depend on the total income of the offender, will be real and justified given the economic (property) condition of the offender. And, most importantly, given the different wealth and income of individuals in Ukraine, the fine will really correspond to the criminal law content of the principle of justice.

It is determined that the fine applied to the guilty person must be both tangible on the one hand, and feasible and fair on the other. The fine should have a preventive value in its general and special aspects, rather than repressive and punitive effects. Therefore, to determine its preventive role, it is advisable to establish at the regulatory level an adequate equivalent for its calculation and an amount commensurate with the financial situation of the perpetrator and the criminal offense committed by him. This fair equivalent should be the average monthly income of the perpetrator, the latter is widely used in progressive foreign countries to calculate the fine as a criminal punishment.

Key words: punishment, fine, monetary penalty, monetary equivalent, non-taxable minimum incomes, social tax benefit, the average monthly salary.

Постановка проблеми. Інститут покарання з його видами в теорії кримінального права посідає центральне місце. Одним з важливих принципів даного інституту вважається принцип справедливості покарання, який полягає в тому, що застосований захід примусу до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинен відповідати тяжкості кримінального правопорушення, конкретним обставинам його вчинення та враховувати особливості винної особи. Інакше кажучи, кожен з видів покарання має бути справедливим, щоб в кінцевому стані була досягнута мета покарання, визначена в ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Найбільш м'яким та гуманним видом покарання є штраф, який не пов'язаний з ізоляцією від суспільства, тому видається найкраще може бути досягнута мета виправлення винного. Але як дієва, ефективна санкція штраф справлятиме вплив тільки за умови встановлення розумних його меж та адекватної системи обчислення як в теоретичному значенні, так і в практичному застосуванні.

В Україні реально назріла необхідність у критичному аналізі грошового еквіваленту, в якому обраховується штраф, та встановленні соціально справедливої системи обчислення штрафу.

Стан опрацювання. Окремі теоретичні аспекти інституту покарання, його видів та призначення досліджувалися у працях М. І. Бажанова, І. Г. Богатирьова, О. О. Дудорова, К. М. Карпова, О. В. Козаченка, О. М. Костенка, Н. Ф. Кузнєцової, В. Т. Маляренка, К. Б. Марисюка, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, О. С. Олійник, Є. Ю. Полянського, М. І. Хавронюка, С. С. Яценка, А. М. Яценка та ін. науковців. Незважаючи на концептуальні дослідження вказаних авторів, деякі проблемні аспекти і надалі залишаються дискусійними, тому потребують свого ретельного наукового аналізу, зокрема у питанні обчислення розміру штрафу.

Метою статті є аналіз питання про соціально справедливу систему обчислення штрафу як кримінального покарання та обґрунтування пропозиції про доцільність перегляду грошового еквіваленту, в якому обраховується штраф.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що штраф як грошове стягнення в дохід держави, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині Кримінального кодексу України, є найбільш м'яким видом покарання, яке може застосовуватися як основне або як додаткове покарання. За своїм змістом штраф, як покарання, має майновий характер. Водночас він не є відкупом винного за вчинений злочин. Штраф є найменш суворим видом в системі основних покарань і тому він не може бути замінений іншим покаранням в розумінні переходу до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті Особливої частини КК України за вчинене кримінальне правопорушення [1, с. 148-149].

Особливістю штрафу як основного покарання є те, що при призначенні його за сукупністю кримінальних правопорушень і сукупністю вироків воно складанню з іншими видами покарань не підлягає і виконується самостійно (ч. 3 ст. 72 КК України) [2].

В теорії кримінального права аналізований вид покарання вважається дуже ефективним і гуманним видом покарання, оскільки він має разовий характер, не продовжується в часі, не відриває засудженого від сім'ї і звичного для нього оточення. Каральний елемент штрафу обмежено лише примусовим, за вирокіом суду, позбавленням винного певних матеріальних цінностей, що завдає йому матеріальні і духовні переживання. Штраф обчислюється у грошовому розмірі та сплачується в дохід держави [3, с. 192].

Відповідно до ч. 2 ст. 53 КК України розмір штрафу, як виду покарання, визначається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного в межах від 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до 50 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ), якщо статтями Особливої частини КК України не передбачено вищого розміру штрафу [2].

Постановою Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» визначено, що, призначаючи покарання у виді штрафу і визначаючи розмір та строки відповідного покарання, суди мають враховувати майновий стан підсудного, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо [4].

Поняття майнового стану не визначене законодавцем та є оціночним. Тому, за обґрунтованим переконанням Л. Г. Остапчук, для оцінки майнового стану особи судом враховується: розмір заробітної плати, пенсії або стипендії винного; грошові доходи від його підприємницької або іншої законної діяльності; доходи у виді відсотків за банківськими вкладами; доходи від цінних паперів; доходи від земельної ділянки, нерухомого та іншого майна. Також береться до уваги наявність на утриманні у винного непрацездатних осіб.

Відповідно, такий вид кримінального покарання, як штраф, може і надалі залишатись ефективним засобом впливу на осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення, але забезпечення належної його ефективності можливе лише за умови розумного застосування обмежень майнових прав осіб, коли, з одного боку, ці обмеження є відчутними для засудженого та здатні вплинути на його поведінку і на поведінку інших осіб, з другого, – не ставлять винну особу в ситуацію, коли з об'єктивних причин вона не може виконати призначений вид покарання [5, с. 177].

І хоча вважається, що штраф – найбільш м'який вид покарання, але з урахуванням надзвичайно високих його розмірів, передбачених в санкціях окремих статей КК України (наприклад, 50 тис. НМДГ, що становить понад 850 000 грн., і навіть більше), а також можливості заміни несплаченого штрафу позбавленням волі, штраф може бути вельми суворим покаранням [6, с. 343].

З приводу занадто високих розмірів штрафу в свій час слушно висловився К. Б. Марисюк, який вважав різке зростання штрафу, фактично у 50 разів, не до кінця зваженим кроком законодавця у зв'язку з прийняттям Закону України № 4025-VI від 15.11.2011р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [7]. Визнаючи в цілому потребу збільшення максимального розміру штрафу, все ж важко погодитись саме з таким різким його зростанням. Особливо варто підкреслити, що й така значна сума не є межею, оскільки законодавець й надалі зберігає положення, згідно з яким сума штрафу може бути ще вищою, якщо це передбачено у санкції відповідної статті Особливої частини КК України. Спірним при цьому видається превентивний та каральний ефект такого значного покарання, особливо в умовах важких економічних реалій сьогодення. Існування ж нинішнього максимуму видається доцільним лише у випадку кримінальної відповідальності юридичних осіб і лише щодо останніх.

Штраф може служити для досягнення цих цілей лише в тому разі, якщо кримінальне покарання у вигляді штрафу буде для засудженого важким, але у той же час реальним з точки зору його виконання на практиці (простіше кажучи, штраф має бути таким, щоб засуджений міг його сплатити). Тому розміри цього покарання мають встановлюватись не лише залежно від небезпечності вчиненого злочину, а й з урахуванням загального добробуту громадян та рівня їх доходів [8, с. 284-285].

В іншому аспекті звертає на себе увагу також позиція вітчизняного законодавця щодо порядку визначення розмірів завданої кримінальним правопорушенням шкоди та, відповідно, штрафів. Так, згідно з ч. 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України, якщо норми інших законів містять посилання на НМДГ, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV Податкового кодексу України для відповідного року [9]. Таким чином, у чинному КК України НМДГ у розмірі 17 грн. використовується для визначення розміру штрафу і санкції статті, а НМДГ з прив'язкою до соціальної пільги, яка щорічно збільшується, використовується для кваліфікації правопорушень за диспозиціями статей. У такий спосіб фактично змінено норми кримінального законодавства, оскільки через застосування різних НМДГ до визначення розміру шкоди у диспозиції та розміру штрафу в санкції статей КК України щорічно відбувається суттєва диспропорція кримінального правопорушення та покарання [3, с. 192-193].

З часу введення в дію КК України 2001р. грошовий еквівалент, який приймається за НМДГ під час розрахунку розмірів штрафів, жодного разу не змінювався і продовжує дорівнювати 17 грн. Даний розмір в цілому залишається не змінним впродовж вже трьох десятиліть, починаючи з 1995 року. Очевидно, що нестабільна національна валюта першої половини 90-х років абсолютно обґрунтовано змусила законодавця пов'язати розміри штрафів з якоюсь стабільною розрахунковою одиницею, якою виявився НМДГ [8, с. 285]. Проте якщо для 90-х років ця одиниця вважалася виправданою, то враховуючи порівняно стабільну економічну ситуацію в наш час, даний еквівалент вбачається економічно необґрунтованим та соціально несправедливим.

З огляду на це та для врегулювання даного дисбалансу до Верховної Ради України було подано законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо визначення розміру грошового стягнення за вчинення адміністративного або кримінального правопорушення» № 8547 від 03.07.2018р. [10]. Так, Проектом Закону України пропонується і в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, і в частині визначення розміру грошового стягнення за вчинення даних правопорушень, НМДГ встановити на рівні податкової соціальної пільги, визначеної пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV Податкового кодексу України для відповідного року. Фактично законопроект пропонує зрівняти розмір НМДГ в розумінні кваліфікації правопорушень та покладанні відповідальності у вигляді грошового стягнення за їх вчинення і тим самим подолати таку концептуальну проблему, чинну на даний момент в Україні, як відсутність співмірності у заподіянні шкоди охоронюваним законом правам фізичних та юридичних осіб та граничних розмірах санкцій статей при визначенні розміру штрафів в межах Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Важко не погодитися з народними депутатами України, які внесли даний законопроект, що сьогоднішній розмір НМДГ в межах 17 грн. не відповідає темпоральним вимогам сучасності, стану соціально-економічного розвитку України та суспільно-політичним вимогам українського суспільства. Враховуючи доктринальні положення теорії кримінального права, стабільність штрафу як основного альтернативного (без ізоляції від суспільства) виду покарання забезпечується базовими економічними (матеріальними) аспектами життя винної особи, що, у свою чергу, становлять ґрунт для ефективного практичного застосування даного виду покарання. Представники міжнародної спільноти у переважній більшості своїй прагнуть вирішити проблему пошуку покарань, альтернативних позбавленню волі, які дозволили б досягти цілей покарання з мінімальними обмеженнями природних прав людини, а це, зокрема, і належний та справедливий грошовий розмір штрафу.

Як ще зазначає Пояснювальна записка до Проекту Закону України, передбачається приведення рівня сум грошових стягнень (штрафів) за вчинення адміністративного та/або кримінального правопорушення до соціально-економічних умов сьогодення, що буде додатковим стимулом утримуватись від суспільно-небезпечних винних діянь потенційним злочинцям під загрозою накладення значних матеріальних обов'язків. Це, у свою чергу, сприятиме як зниженню рівня криміногенної ситуації в Україні, так і збільшенню рівня поваги українського суспільства як до інших громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, так і безпосередньо до держави, її органів публічної влади та чинного нормативно-правового регулювання в державі [10].

Враховуючи, що в цілому питання обчислення штрафу дискусійне та потребує свого переосмислення та перегляду, все ж не можемо погодитися із запропованою законодавчою ініціативою з огляду на наступне.

Податкова соціальна пільга, визначена пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV Податкового кодексу України [9] для відповідного року, нерозривно пов'язана з розміром прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року.

Як слушно зазначено у Висновку Головного науково-експертного управління від 03.08.2018р. на Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо визначення розміру грошового стягнення за вчинення адміністративного або кримінального правопорушення» [10], розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи може залежати від результатів діяльності уряду в області оподаткування, державних витрат, державного бюджету, тобто фіскальної політики, а також вирішення соціальних та економічних проблем країни.

Прийняття запропонованих законопроектів змін означає, що в разі збільшення прожиткового мінімуму відбуватиметься автоматичне збільшення абсолютних розмірів усіх передбачених Кодексом

України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України штрафів, тоді як окрім чинників, пов'язаних з інфляцією, зміною рівня доходів громадян необхідно також брати до уваги чинники кримінологічного характеру, зокрема рівень злочинності по відповідних злочинах та його динаміку (щодо грошових стягнень за кримінальні правопорушення), відомості про повторне вчинення правопорушень у випадку накладення штрафу тощо. Прийняття проєкту в його нинішньому вигляді означатиме, що надалі зміна встановленої базової одиниці для розрахунку штрафів за порушення, передбачені КК України, відбуватиметься без урахування цих чинників, що значно підвищує вірогідність неадекватного (недостатнього або, навпаки, надмірного) збільшення розмірів штрафів.

У Пояснювальній записці до законопроєкту зазначається, що його прийняття сприятиме застосуванню судами більш м'якого (не пов'язаного з ізоляцією від суспільства) кримінального покарання у вигляді штрафу, проте запропоноване у проєкті різке автоматичне підвищення розмірів штрафу без урахування характеру і небезпечності відповідних кримінальних правопорушень може призвести лише до негативного результату [10]. І на нашу думку, це встановлення фактично не помірних, не адекватних, обтяжливих розмірів штрафу, що в цілому приведе до неможливості виконання покарання винною особою в силу свого економічного (майнового) становища, і, як результат, – до заміни несплаченого штрафу позбавленням волі, що свідчатиме скоріше про репресивно-каральне, а не превентивне значення інституту покарання.

Заслуговує на пильну увагу також інша позиція Головного науково-експертного управління, відповідно до якої законодавець не зобов'язаний обирати в якості одиниці для обрахунку розмірів штрафу один із фіскальних чи соціальних критеріїв, які вже існують у чинному законодавстві.

В доктрині кримінального права вже давно пропонується розміри штрафів як у Загальній частині, так і в санкціях статей Особливої частини КК України окреслювати не у НМДГ, а у грошових одиницях (гривнях) [8, с. 285]. Пропонується також передбачити соціально справедливу систему обчислення штрафу на основі середньомісячного доходу засудженого [6, с. 344]. І до речі, остання система широко практикується прогресивними зарубіжними країнами.

Відтак, розмір штрафу за вчинене кримінальне правопорушення залежатиме від сукупного доходу винного, буде реальним та обґрунтованим з огляду на економічний (майновий) стан винного. І, що найголовніше, враховуючи різні статки та доходи осіб в Україні, де для прикладу співвідношення між мінімальною зарплатою та середньою зарплатою по місту Києву відповідно складає 1:3, штраф дійсно відповідатиме кримінально-правовому змісту принципу справедливості.

Висновки. Загальноприйнято, що штраф відповідно до закону про кримінальну відповідальність є найбільш м'яким видом покарання, який за своїм змістом носить майновий характер, оскільки передбачає грошове стягнення в дохід держави. Враховуючи, що грошове стягнення зараховується у дохід держави, все ж штраф, як вид кримінального покарання, не повинен перетворюватися та розглядатися винятково як інструмент для збагачення державної скарбнички, хоча свою «нішу» аналізований вид покарання у структурі доходів державного бюджету все ж займає.

Застосований штраф для винної особи одночасно має бути, з одного боку, відчутним, з іншого, – посильним та справедливим; швидше має справляти не репресивно-каральне, а превентивне значення в його загальному та спеціальному аспектах. Проте для визначення його такої попереджувальної ролі на нормативному рівні має бути регламентована адекватна величина для його обрахунку та розмір, співмірний як з фінансово-економічним становищем винної особи, так і з вчиненим нею протиправним діянням.

Вважаємо, що чинний грошовий еквівалент, в якому обраховується штраф у санкціях статей Особливої частини КК України, не відповідає сучасним вимогам суспільства, вносить суттєвий дисбаланс щодо визначення розміру шкоди та міри відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення та абсолютно не враховує майновий (фінансово-економічний) стан винного. Дана величина, як власне НМДГ, так і його розмір потребують свого ретельного доктринального аналізу задля уникнення можливих помилок з боку законодавця. На наш погляд, основою для соціально справедливої системи обчислення штрафу має бути середньомісячний дохід винного.

Список використаних джерел:

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. і допов. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.

1. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 13.01.2022р.).
2. Олійник О. Проблемні питання сучасної системи покарань: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 191-196. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/36.pdf> (дата звернення 20.01.2022р.).
3. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення 21.01.2022р.).
4. Остапчук Л.Г. Запобігання ухиленню від відбування покарання у виді штрафу. *Право і суспільство*. 2018. № 2 частина 2. С. 174-178. URL: http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_2/32.pdf (дата звернення 21.01.2022р.).
5. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України № 4025-VI від 15.11.2011р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text> (дата звернення 21.01.2022р.).
7. Марисюк К.Б. Кримінально-правове регулювання покарання у вигляді штрафу потребує вдосконалення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 827. С. 280-285. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4858/marisyuk0.pdf> (дата звернення 20.01.2022р.).
8. Податковий кодекс України: Закон України № 2755-VI від 02.12.2010р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 20.01.2022р.).
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо визначення розміру грошового стягнення за вчинення адміністративного або кримінального правопорушення: Проект Закону України № 8547 від 03.07.2018р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8547&skl=9 (дата звернення 21.01.2022р.).